

Σλάιερμαχερ: Περί μετάφρασης, ερμηνείας και κριτικής

Απάντηση σε μια βιβλιοκρισία της Α. Καλήρη [2018-04, για την έκδοση: Friedrich Schleiermacher: *Περί μετάφρασης, ερμηνείας και κριτικής* (μτφρ.-σχ. Δημήτρης Υφαντής & Βάλια Κακοσίμου, εισαγωγή-επιμ. Δ. Υφαντής). Αθήνα: Ροές 2017].

Απαντά ο Δημήτρης Υφαντής (Δρ Φιλοσοφίας)

dimitrios.yfantis@web.de

Σε βιβλιοκρισία της στα *Κριτικά* αναρτημένη τον Δεκέμβριο του 2018, η Αικατερίνη Καλήρη πραγματεύεται εκτενώς την ανωτέρω ελληνική έκδοση επιλεγμένων κειμένων του Φρήντριχ Σλάιερμαχερ. Σ' αυτήν, η βιβλιοκρίτρια, διαθέτοντας η ίδια εμπριθέστατη γνώση της ερμηνευτικής και της ιστορίας της, παρουσιάζει εμπεριστατωμένα το περιεχόμενο των κειμένων, αναδεικνύοντας συγχρόνως την ιδιαίτερη φιλοσοφική και ιστορική τους σημασία. Καθότι ωστόσο κάποιες παρατηρήσεις της για τη μετάφραση, τον υπομνηματισμό και την έκδοσή τους θα μπορούσαν να προκαλέσουν παρανοήσεις ή και εσφαλμένες εντυπώσεις, κρίθηκε χρήσιμο να δοθούν ορισμένες επιλεκτικές διευκρινίσεις.

Όσον αφορά την ορολογία, η Αικατερίνη Καλήρη εγείρει ενστάσεις για το πώς αποδίδονται οι όροι "Divination", "kunstmäßig" και "Nachbildung", παραθέτει δε τις κατά τη δική της άποψη προσφορότερες αποδόσεις. Το ζήτημα του πώς ακριβώς πρέπει να κατανοηθεί η "μαντεία" [Divination] στο πλαίσιο της ερμηνευτικής του Σλάιερμαχερ είναι, ασφαλώς, σύνθετο και απαιτεί εκτενή συζήτηση. Δεδομένο πάντως είναι ότι ο Σλάιερμαχερ επέλεξε ως όρο τη λέξη Divination και ότι η λατινογενής αυτή λέξη σημαίνει ακριβώς "μαντεία" [divinare (λατ.) = μαντεύω (χάρη σε θεία έμπνευση), από το divinus = θεϊκός, αφορώντα θεία· ars divinatoria = μαντική τέχνη]. Το ουσιαστικό μάλιστα αυτό και το αντίστοιχο επίθετο divinatorisch [μαντικός], καθότι δεν πρόκειται στα γερμανικά για λέξεις της κοινής γλώσσας, δηλώνουν –αντίθετα με ό,τι μοιάζει να ισχυρίζεται η βιβλιοκρίτρια– εμφατικότερα την ιστορική τους προέλευση και σημασία απ' ό,τι οι αντίστοιχες ελληνικές. Ο Σλάιερμαχερ δεν θεώρησε προφανώς επικίνδυνη τη λέξη divinatorisch ώστε να καταφύγει σε κάποια ανάλογη της "προορατικός" (αυτή την απόδοση προτείνει η βιβλιοκρίτρια), αλλά την επέλεξε, κατά τα φαινόμενα, απολύτως συνειδητά, βάζοντάς την μάλιστα –όπως μας πληροφορεί ο επιμελητής της γερμανικής έκδοσης (σ. 100)– στη θέση της αρχικά επιλεγείσας "προφητικός". Συνεπώς, και εφόσον έργο του μεταφραστή δεν είναι να διορθώνει κατά την κρίση του τις ορολογικές επιλογές του συγγραφέα, η ένσταση δεν αφορά την απόδοση του όρου, αλλά τον ίδιο τον όρο.

Εξετάζοντας το χωρίο στο οποίο γίνεται χρήση του επιθέτου *divinatorisch*, μπορεί κανείς να φανταστεί γιατί ο Σλάιερμαχερ επέλεξε όρο με τέτοιες συνδηλώσεις. Η ερμηνεία, γράφει, είναι «η ιστορική και μαντική [...] αντικειμενική και υποκειμενική ανασυγκρότηση του δεδομένου λόγου» (σ. 164). Και επεξηγεί: α) ότι το αντικειμενικό σκέλος της μαντικής ανασυγκρότησης σημαίνει το να «δισθανθεί» [ahnen] κανείς, δηλαδή, να προαισθανθεί, να μαντέψει το πώς το υπό ερμηνεία κείμενο, λ.χ. ένας πλατωνικός διάλογος, «θα γίνει ένας σταθμός για την εξέλιξη της γλώσσας» στην οποία είναι γραμμένο, εν προκειμένω της αττικής διαλέκτου (σ. 164)· και β) ότι το υποκειμενικό σκέλος της μαντικής ανασυγκρότησης σημαίνει το να «δισθανθεί» [ahnen] κανείς το πώς τα εμπειροχόμενα στο υπό ερμηνεία κείμενο νοήματα «θα δράσουν περαιτέρω μέσα κι επάνω στον ομιλητή» (σ. 164 κ.ε.), λ.χ. στον Πλάτωνα ως τον συγγραφέα του διαλόγου. Αν η διττή αυτή ανασυγκρότηση, συμπληρώνει, δεν γίνει, τότε είναι αναπόφευκτο να προκύψουν κατά την ερμηνεία παρανοήσεις.

Το δύσκολο ομολογουμένως αυτό χωρίο δείχνει ότι η *Divination*, όπως ορθότατα επισημαίνει η Αικατερίνη Καλέρη, έχει «τη μεθοδολογική σημασία ενός *αναγκαίου όρου για τη δυνατότητα κατανόησης εν γένει*» και ότι η ερμηνεία «εκκινεί υπό την *κανονιστική προ-υπόθεση μιας συγκεκριμένης ενότητας του όλου*». Αυτό όμως ουδόλως θίγει το γεγονός ότι η *πρόσβαση* στο όλον έχει εδώ το ορισμένο αυτό ποιόν που ο Σλάιερμαχερ κρίνει πρόσφορο να χαρακτηρίσει με τις λέξεις *divinatorisch* και *ahnen*, θεωρώντας προφανώς ότι το πώς το υπό ερμηνεία κείμενο συνδιαμορφώνει τη γλώσσα στην οποία είναι γραμμένο και το πώς τα νοήματά του συνδιαμορφώνουν την περαιτέρω πνευματική εξέλιξη του συγγραφέα του δεν μπορεί κανείς εν τέλει παρά μόνο να το “μαντέψει”. Συνεπώς, η απόδοση “μαντικός” δεν συνιστά «ψυχολογιστική ερμηνεία» και «αναφορά σε μια διαδικασία [...] ανορθόλογη». Αντιθέτως, η προτεινόμενη από τη βιβλιοκρίτρια απόδοση “προορατικός” θα συνιστούσε σοβαρή ερμηνευτική επέμβαση, κατ’ ουσίαν διόρθωση της ορολογίας του συγγραφέα.

Η αποφυγή μιας ενδεχόμενης «ψυχολογιστικής ερμηνείας» της ερμηνευτικής του Σλάιερμαχερ αποτελεί, όπως προδίδουν αρκετά σημεία της βιβλιοκρισίας, ιδιαίτερο μέλημα της Αικατερίνης Καλέρη. Το μέλημα αυτό δεν είναι ασφαλώς αδικαιολόγητο, μοιάζει όμως να καθορίζει υπέρμετρα το πώς η ίδια προσλαμβάνει και κρίνει. Έτσι, στη σημείωση 8 της βιβλιοκρισίας της, γράφει ότι η σημείωση 27 της Εισαγωγής της ελληνικής έκδοσης (σ. 43) «αναφέρεται στον ρόλο της διαίσθησης» και σπεύδει να επισημάνει ότι «δεν απαντάται πουθενά στα κείμενα του ίδιου του Σλάιερμαχερ ο όρος “Einführung” που σημαίνει “διαίσθηση”». Στην πραγματικότητα, η εν λόγω σημείωση αναφέρεται στο ότι ο Σλάιερμαχερ, επικαλούμενος και την καντιανή έννοια “σχήμα”, νοεί τη σημασία των γλωσσικών σημείων ως ενδιάμεσου τινός μεταξύ έννοιας και εποπτικής παράστασης, επισημαίνει δε ότι οι φυσικοί χρήστες της γλώσσας, ιδιαίτερος ως παιδιά, μαθαίνουν το κριτήριο ορθότητας για το εκάστοτε γλωσσικό σημείο «από την παραδειγματική χρήση αυτού και χάρη σ’ ένα είδος διαισθητικής αντίληψης του κανόνα». Η διατύπωση αυτή (η μόνη στην οποία αναφέρεται κάτι που έχει να κάνει με διαίσθηση) ούτε αναφέρεται στην ερμηνευτική διαδικασία ούτε αποδίδει στον Σλάιερμαχερ τη χρήση του όρου διαίσθηση

ούτε παραπέμπει καθ' οιονδήποτε τρόπο στην *Einführung* – η οποία, άλλωστε, ενδείκνυται (και είθισται) να αποδίδεται ως «ενσυναίσθηση». Απλώς δηλώνει ότι ο φυσικός χρήστης της γλώσσας δεν μαθαίνει, ως επί το πλείστον, ρητά και συνειδητά κανόνες για την ορθή χρήση των λέξεων, αλλά αναπτύσσει από τη γλωσσική χρήση ένα αντίστοιχο αίσθημα και κριτήριο ορθότητας. Δεν υπάρχει άρα και καμία ανακολουθία με την αμέσως επόμενη σημείωση (σημ. 28, σ. 44), η οποία επισημαίνει ότι δεν είναι ορθό να αποδίδεται στον Σλάιερμαχερ μια τάση «ψυχολογικοποίησης» και «υποκειμενικοποίησης» της ερμηνείας και ότι η πρόσληψη της ερμηνευτικής του προς αυτή την κατεύθυνση ανάγεται εν πολλοίς στον Ντίλταϋ. Το ότι η βιβλιοκρίτρια βλέπει «κάποια ανακολουθία» ανάμεσα στις δύο αυτές σημειώσεις δεν οφείλεται προφανώς παρά μόνο στο ότι έχει εσφαλμένα θεωρήσει πως στη σημείωση 27 γίνεται λόγος για τον ρόλο της ενσυναίσθησης [*Einführung*] (στοιχείου προφανώς «ψυχολογιστικού») στην ερμηνευτική του Σλάιερμαχερ.

Σχετικά τώρα με τον όρο *kunstmäßig*, η Αικατερίνη Καλέρη επισημαίνει ορθά ότι αυτός χαρακτηρίζει μια διαδικασία «που έχει σύστημα και κανόνες χωρίς όμως να είναι μηχανισμός». Πιστεύει δε ότι «η απόδοση “έντεχνος” φέρνει τη διαδικασία της ερμηνείας, άστοχα, κοντά στην ποίηση» και ότι «καλύτερα αποτελέσματα θα είχε η απόδοσή του με το επίθετο “τεχνικός”». Η πρότασή της για την απόδοση “τεχνικός” οφείλεται πιθανόν σε παραδρομή, καθώς ο Σλάιερμαχερ χρησιμοποιεί επίσης και τον εντελώς διαφορετικής σημασίας όρο *technisch* (*technische Interpretation*), ο οποίος προφανώς δεν μπορεί να αποδίδεται παρά ως “τεχνικός” (“τεχνική ερμηνεία”). Έτσι, άλλωστε, τον αποδίδει και η ίδια στη βιβλιοκρισία της. Η χρήση του επιθέτου “τεχνικός” ως απόδοση δύο όρων διαφορετικής σημασίας θα προκαλούσε σύγχυση. Αλλά και πέραν αυτού, η λέξη “τεχνικός” είναι μάλλον ακατάλληλη ως χαρακτηρισμός μιας διαδικασίας που ακριβώς δεν είναι «μηχανισμός», που δηλαδή δεν συνεπάγεται μηχανική εφαρμογή κανόνων. Ούτε είναι εύλογος ο ισχυρισμός της βιβλιοκρίτριας ότι η απόδοση “έντεχνος” φέρνει την ερμηνεία «κοντά στην ποίηση». Όταν, μεταξύ άλλων, ο Σλάιερμαχερ δηλώνει ρητά και επιγραμματικά ότι «το ερμηνεύειν είναι τέχνη [*Kunst*]» (σ. 134) και επεξηγεί ότι «μια τέτοια κατασκευή δεν μπορεί να παρασχεθεί με κανόνες που να εμπεριέχουν οι ίδιοι τη βεβαιότητα της εφαρμογής τους» (αυτόθι) ή όταν αντιδιαστέλλει το “έντεχνος” [*kunstmäßig*] και το “άτεχνος” [*kunstlos*] (σ. 158 κ.ε.) στην ερμηνεία κ.λπ., γίνεται απολύτως σαφές τι σημαίνουν εδώ οι λέξεις “τέχνη” [*Kunst*] και “έντεχνος” [*kunstmäßig*, ενίοτε μάλιστα και *künstlerisch!*]. Το ότι δεν πρόκειται για καλές τέχνες ή ποίηση είναι προφανές τόσο από πλήθος χωρίων του κειμένου όσο και από την Εισαγωγή της ελληνικής έκδοσης, ούτως ώστε και μια ειδική επεξήγηση θα ήταν στα μάτια του αναγνώστη περιττή και μάλλον φορτική.

Το πόσο η έγνοια για την αποφυγή μιας ενδεχόμενης «ψυχολογιστικής ερμηνείας» δεσμεύει τη βιβλιοκρίτρια διαφαίνεται και από τις παρατηρήσεις της σχετικά με την «απόδοση της κεντρικής για την ερμηνευτική του Σλάιερμαχερ έννοιας “nach-bilden” ως “ομοίωσης”», απόδοση που «δεν φανερώνει τον τεχνικό και συστηματικό χαρακτήρα που

ο Σλάιερμαχερ αποδίδει στην ερμηνεία» και που «στο πρωτότυπο χρησιμοποιείται ισοδύναμα με το "nach-konstruieren"». Οι παρατηρήσεις αυτές στερούνται βάσης και οφείλονται πιθανόν σε σφάλμα. Στο κείμενο περί ερμηνευτικής (όπως και σ' εκείνο περί κριτικής), η έννοια nach-bilden δεν απαντά πουθενά. Μόνο στη διάλεξη για τις μεθόδους της μετάφρασης εμφανίζεται το ουσιαστικό Nachbildung (όχι το ρήμα nachbilden), αποδίδεται δε όχι ως "ομοίωση" [ενέργεια του ομοιώνω], αλλά ως "ομοίωμα" [αποτέλεσμα της ενέργειας του ομοιώνω]. Τα σχετικά χωρία δεν έχουν να κάνουν με την ερμηνεία και την ειδική ερμηνευτική έννοια του nachkonstruieren [ανασυγκροτώ]. Εδώ, ο Σλαϊερμάχερ, έχοντας αναδείξει τις, εκ πρώτης όψεως, εντελώς ανυπέβλητες δυσκολίες που παρουσιάζει το έργο της μετάφρασης, εξετάζει δύο εναλλακτικούς τρόπους με τους οποίους ο μεταφραστής μπορεί να φέρει τους ομολόγους του σε επαφή με ξενόγλωσσα πνευματικά έργα: την παράφραση [Paraphrase] και το ομοίωμα [Nachbildung]. Ως ομοίωμα εννοεί εν προκειμένω ένα κατασκευάσμα που ως προς μεν τα μέρη του διαφέρει αισθητά από το πρωτότυπο, ως προς τη συνολική του όμως επίδραση πλησιάζει το πρωτότυπο όσο το επιτρέπει η διαφορετικότητα των γλωσσών (σ. 74).

Δεδομένων όλων αυτών, δεν έχει βάση ο ισχυρισμός της βιβλιοκρίτριας ότι «με όλες αυτές τις επιλογές [για την απόδοση των όρων "divinatorisch", "kunstmäßig" και "nachbilden"] φανερώνεται κάποια αβεβαιότητα εκ μέρους των μεταφραστών ως προς τον επιστημολογικό χαρακτήρα της ερμηνείας, τη συστηματικότητα και την ορθολογικότητά της, και πάντως δεν αποκλείονται συνήθεις ψυχολογιστικές και ανορθολογιστικές ερμηνείες της». Είναι μάλλον η δική της έγνοια να αποφευχθεί πάση θυσία οτιδήποτε θα μπορούσε να παράσχει έδαφος για «ψυχολογιστικές και ανορθολογιστικές ερμηνείες» αυτό που την κάνει να υποπίπτει στις αναφερθείσες παρανοήσεις και να προτείνει η ίδια αποδόσεις που θα συνιστούσαν σοβαρή ερμηνευτική επέμβαση.

Η Αικατερίνη Καλήρη αποτιμά τέλος, κάτι όχι σύνηθες σε βιβλιοκρισίες, και την απόδοση λέξεων που δεν αποτελούν ειδικούς τεχνικούς όρους, όπως λ.χ. οι λέξεις Mitteilung και Zusammenhang. Παρότι πρόκειται για ζήτημα ελάσσονος μάλλον σημασίας, αξίζει ίσως να γίνει μια σύντομη μνεία στην απόδοση της λέξης Zusammenhang, καθώς η διαφορά αφορά πιθανόν ένα ζήτημα μεταφραστικής αρχής. Για τη λέξη αυτή, η βιβλιοκρίτρια θεωρεί «σαφέστερη και ακριβέστερη» την απόδοση "συνάρτηση" αντί της χρησιμοποιούμενης στη μετάφραση απόδοσης "αλληλουχία". Στην πραγματικότητα, το ότι η απόδοση "αλληλουχία" είναι προτιμότερη είναι μάλλον προφανές, και συγκεκριμένα για τους εξής κυρίως λόγους: α) η ερμηνευτική έχει να κάνει με νοήματα, και όσον αφορά τα νοήματα η ελληνική γλώσσα δεν κάνει λόγο για "συνάρτηση", αλλά για "αλληλουχία" ("νοηματική αλληλουχία", όχι "νοηματική συνάρτηση")· β) επιπλέον, όποιος μολαταύτα βρίσκει λόγο να προτιμά τη λέξη "συνάρτηση", θα πρέπει εν προκειμένω να φροντίζει να γράφει συχνά "αμοιβαία συνάρτηση", καθώς η παγιωμένη στα μαθηματικά χρήση της λέξης θα μπορούσε να προκαλέσει παρανοήσεις. Πιθανόν, η βιβλιοκρίτρια να θεωρεί τη λέξη συνάρτηση προτιμότερη επειδή εμφανίζει αναλογία με τη γερμανική Zusammenhang ως προς τα συνθετικά μέρη (συν-άρτηση – Zusammen-hang). Εντούτοις, η αναλογία ως προς τη σύνθεση ή την ετυμολογία –εκτός, φυσικά, από τις περιπτώσεις στις

οποίες ο συγγραφέας χρησιμοποιεί μια λέξη αναφερόμενος, ρητά ή άρρητα, στα συνθετικά μέρη ή την ετυμολογία– δεν σημαίνει τίποτε για το αν μια απόδοση ενδείκνυται ή όχι. Το αποφασιστικό κριτήριο είναι η συνάφεια ως προς τη γλωσσική χρήση και όχι εκείνη ως προς τη σύνθεση ή την ετυμολογία.

Αναγκαίες θα ήταν ίσως εν κατακλείδι και λίγες σύντομες διευκρινίσεις επί ορισμένων παρατηρήσεων της Αικατερίνης Καλέρη σχετικά με την ελληνική έκδοση. Η μετάφραση των κειμένων, όπως δηλώνεται ρητά στην Εισαγωγή της ελληνικής έκδοσης (σ. 51-54), δεν έχει πρωτίστως «σκοπούς ερευνητικούς», δεν απευθύνεται δηλαδή κυρίως στους ελάχιστους στην Ελλάδα ειδικούς σε ζητήματα της ερμηνευτικής, αλλά σε ευρύτερο κοινό, όχι μόνο φιλοσοφικό, αλλά και κλάδων που σχετίζονται με την ερμηνεία και την ερμηνευτική, τουτέστιν και σε θεολόγους, ιστορικούς, φιλόλογους κ.λπ. Το γεγονός αυτό εξηγεί από μόνο του κάποια από εκείνα που επισημαίνει κριτικά η βιβλιοκρίτρια. Έτσι λ.χ., όπως άλλωστε δηλώνεται ρητά και στην Εισαγωγή (σ. 53), οι υπερμεγέθεις παράγραφοι του πρωτότυπου, κάποιες από τις οποίες θα καταλάμβαναν στην ελληνική έκδοση μέχρι και δέκα σελίδες, διαιρούνται σε μικρότερες ενότητες βάσει της διάρθρωσης του νοήματος. Αυτό θα δυσκολέψει ίσως λίγο κάποιον που θέλει να κάνει αντιπαράβολη με το πρωτότυπο, θα διευκολύνει ωστόσο πολύ τη μεγάλη πλειοψηφία των αναγνωστών στο να παρακολουθήσουν το κείμενο. Επίσης, η «ορατή για τον αναγνώστη» συμπλήρωση των νοηματικών κενών του ελλειπτικότητας κατά τόπους κειμένου κρίθηκε αναγκαίο να γίνεται πολύ συχνότερα «απ' ό,τι θα αναλογούσε σε μια μετάφραση για σκοπούς ερευνητικούς», διότι, ειδάλως, το κείμενο θα ήταν για τους μη ειδικούς αναγνώστες συχνά ακατάληπτο (σ. 53).

Εσφαλμένη εντύπωση μπορεί, τέλος, να δημιουργήσει και η παρατήρηση της βιβλιοκρίτριας σχετικά με «ελαφρές παραλλαγές των τίτλων χωρίς επισήμανση», οι οποίες δεν συνάδουν «με μια αρχή φιλολογικής πιστότητας στο πρωτότυπο». Αυτό που εννοείται εδώ είναι ότι το κείμενο που στην ελληνική έκδοση επιγράφεται ως «Γενική εισαγωγή στην ερμηνευτική και την κριτική», στη γερμανική (ενός βιβλίου με τίτλο *Ερμηνευτική και κριτική*) επιγράφεται απλώς ως «Γενική εισαγωγή», ότι εκείνο που στην ελληνική έκδοση επιγράφεται ως «Εισαγωγή στην ερμηνευτική», στη γερμανική επιγράφεται απλώς ως «Εισαγωγή» (στο μέρος α', με επικεφαλίδα *Ερμηνευτική*) κι εκείνο που στην ελληνική έκδοση επιγράφεται ως «Εισαγωγή στην κριτική», στη γερμανική δεν φέρει καμία επικεφαλίδα (εισάγει όμως στο μέρος β', με επικεφαλίδα *Κριτική*). Το ότι για την ελληνική έκδοση, η οποία δεν περιέχει από τη γερμανική παρά μόνο τις τρεις αυτές «Εισαγωγές» και –καθώς συμπεριλαμβάνει επιπλέον και τη διάλεξη περί μετάφρασης– δεν έχει τον ίδιο τίτλο με τη γερμανική, οι συμπληρώσεις αυτές (όχι «παραλλαγές») είναι απολύτως αναγκαίες. Θα μπορούσαν ίσως βέβαια, όπως ακριβώς κι εκείνες στο κείμενο ή τις σημειώσεις, να δηλώνονται ως τέτοιες με αγκύλες (σ. 53): έτσι λ.χ., να αναγράφεται «Εισαγωγή [στην ερμηνευτική]». Πρόκειται ωστόσο για ζήτημα εντελώς τυπικό. Η επισήμανση αυτή της βιβλιοκρίτριας, άπαξ και κρίθηκε άξια μνείας, θα έπρεπε να συνοδεύεται από ρητή αναφορά στο για τι ακριβώς «παραλλαγές» πρόκειται. Και γενικά, το μέτρο της «φιλολογικής πιστότητας στο πρωτότυπο», αν πρόκειται για αίτημα ουσιαστικό

και όχι απλώς τυπικό, δεν είναι το ίδιο στις περιπτώσεις κειμένων που ο συγγραφέας τους προόρισε και προετοίμασε ο ίδιος για δημοσίευση και σε μια περίπτωση, όπως η προκειμένη, ενός συμπιλήματος από τις σημειώσεις του συγγραφέα και ακροατών του το οποίο συνέταξε κάποιος άλλος.

Ανεξαρτήτως των όσων επισημαίνονται ανωτέρω, η βιβλιοκρισία της Αικατερίνης Καλήρη δεν μπορεί, ασφαλώς, παρά να είναι καλοδεχούμενη, καθώς η πολύ εμπειριστατωμένη από μέρος της παρουσίαση του περιεχομένου των κειμένων συμπληρώνει γόνιμα την Εισαγωγή της ελληνικής έκδοσης και εγείρει συγχρόνως κρίσιμα ερωτήματα που αφορούν την ερμηνεία τους, προάγοντας έτσι τη βαθύτερη κατανόησή τους.

Δημοσιεύθηκε: 10.9.2019

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Υφαντής, Δ.: Απάντηση σε μια βιβλιοκρισία της Α. Καλήρη, *Κριτικά* 2019-02. <<http://www.philosophica.gr/critica/2019-02.html>>.